

Wolven en mensen: veranderingen in een relatie

In mijn zojuist verschenen boek over het familieleven in sprookjes (Clerkx 1992) probeer ik de inhoud van Westeuropese volkssprookjes historisch-sociologisch te bestuderen. De tot dan toe meest gangbare interpretaties, zoals de psychoanalytische, waren volgens mij ontoereikend. Dit liet zich goed toelichten aan het sprookje van *Roodkapje*, waarin een meisje door een wolf wordt opgegeten. Maar terwijl ik de degens kruiste met Bettelheim en anderen die de gebeurtenissen tussen kind en wolf alleen symbolisch zien voor psychische processen - waarbij ik wees op de reële, historisch aantoonbare dreiging van wolven in het verleden - doemde van onverwachte zijde een andere wetenschappelijke tegenstander op. 'Wolven doden geen mensen!' zo beweren zoölogen. Wat nu? Was *Roodkapje* dan toch louter een voortbrengsel van de verbeelding? In een afzonderlijk artikel, geheel gewijd aan het wel en wee van *Roodkapje* heb ik dit probleem gepresenteerd, maar een mogelijke verklaring kon ik daar slechts aanstippen (Clerkx 1989). In het nu volgende wil ik verder gaan en de relatie tussen wolven en mensen centraal stellen.

Er staan dus twee schijnbaar onverzoenlijke stellingen tegenover elkaar: 'wolven doden geen mensen' en 'wolven doden wel mensen'. Ik wil proberen de tegenstelling tussen deze twee uitspraken te verklaren door de relatie tussen wolven en mensen als veranderlijk te zien en in een lange-termijn-perspectief te plaatsen. De veranderingen - en dat is sociologisch relevant - traden op als gevolg van veranderingen in menselijke samenlevingen (zie ook Mech 289). Een behandeling van de relatie tussen mensen en wolven werpt tevens licht op de meer omvattende relatie tussen mensen en andere dieren.

'Wolven doden geen mensen'

Wolven doen mensen geen kwaad; dat is de boodschap van zoölogen. Berichten die daarmee in strijd zijn zouden onwaar of overdreven

zijn. Dat geldt vooral voor Noord-Amerika. Meldingen van aanvallen door wolven worden er systematisch door officiële instanties onderzocht en blijken in het algemeen ongegrond te zijn. In de literatuur worden verschillende voorbeelden genoemd van onderzoekers in Canada en Alaska die wolven heel dicht konden naderen, zonder dat deze hen kwaad deden (Mech 291, 292; Rutter en Pimlott 16-22).

Over de situatie in Europa in het verleden zijn zoölogen wat minder zeker, omdat daarover veel meer berichten van aanvallen met dodelijke afloop bekend zijn. Toch verwijzen Rutter en Pimlott (24-26) en zelfs de russische zoöloog Bibikow (109, 110) verhalen uit Rusland over aanvallen van hongerige wolven op mensen in strenge winters naar het rijk der verbeelding. Mech (290, 291) is iets voorzichtiger; hij betwijfelt deze berichten eveneens, maar 'with the exception of possible killing of small children wandering alone into remote areas.' In die gevallen, voorkomend in Europa en Azië, waarin niet ontkend kan worden dat mensen door wolven waren gedood, wordt aangenomen dat het om hondsollie dieren ging. De beschrijving van hun gedrag zou tot die conclusie hebben geleid (Mech 291; Rutter en Pimlott 25, 26). Over een beroemd geval uit de Franse geschiedenis (la Bête de Gévaudan), veronderstellen Rutter en Pimlott (26) evenals Clarke dat het niet een wolf is geweest die de schade had aangericht, maar een wolfshond, een bastaard, geen 'zuivere' wolf dus.

De algemene conclusie luidt: normale, gezonde wolven vormen geen werkelijke bedreiging voor mensen (Rutter en Pimlott 27). Frijlink is het meest extreem in zijn oordeel: 'er (is) nog nimmer ondubbelzinnig bewijs (...) gevonden voor een onuitgelokte aanval van wolven op mensen.' We moeten geen geloof hechten aan 'van wolvenhaat doordrenkte bakerpraatjes', die kunnen de toets der kritiek niet doorstaan (Frijlink 55). Mech (293) blijft voorzichtiger: Er is geen basis voor het geloof dat gezonde wilde wolven in Noord Amerika enig gevaar opleveren voor mensen, maar in Europa en Azië schijnen zij gevaarlijk te zijn geweest in zeldzame gevallen, al wordt dit gevaar schromelijk overdreven.

Zoölogen zoeken de oorzaak van de, volgens hen verzonnen, verhalen over aanvallen van wolven op mensen in de folklore. Oude sprookjes, gezegden, maar ook moderne strips, cartoons en films zijn dragers van een negatief wolfsbeeld. Het sprookje van Roodkapje wordt meermalen als kwade genius aangewezen (Mech 289, 290; Rutter en Pimlott 16; Barry 11; Frijlink 59; Dekker 6).

Opvallend in de redenering van sommige zoölogen is dat zij niet of niet diep ingaan op de vraag waarom wolven, die toch aan het eind van de voedselketen staan, mensen niet zouden aanvallen. Waarom zouden mensen niet geschikt zijn als voedsel voor deze roofdieren? Mech (9, 293) stelt de vraag niet, hij plaatst mensen als vanzelfsprekend buiten de natuur. Anderen die de vraag wel stellen, geven als verklaring dat mensen zich niet als prooidieren gedragen. Zij vluchten niet weg, maar jagen zelf. Zij doen wolven vluchten door hun agressief gedrag (Rutter en Pimlott 27, 28; Frijlink 56).

‘Wolven doden wel mensen’

Ik krijg de indruk dat Noordamerikaanse wolvendeskundigen niet of onvoldoende op de hoogte zijn van het werk van Europese historici (bijv. Bernard 1981 en Delort 1984) die herhaaldelijk melding maken van aanvallen van wolven op mensen. Zelf heb ik enkele bronnen uit de Nederlandse contreien kunnen raadplegen, waarin is opgetekend wie, wanneer en hoe door wolven zijn gedood en opgegeten. De eerste bron is uit Oudenaerde in Vlaanderen en dateert van 1588, de andere komt uit De Peel en is van 1811.

Het gouvernement van de kasselrij Oudenaerde, kennelijk veront-rust, vroeg alle parochies in 1588 verslag te doen van de schade door wolven aangericht sedert 1582. Van veertien parochies kwam antwoord binnen. In een periode van zes jaren waren, behalve honderden runderen, paarden en ander vee, 151 mensen gedood en opgegeten, overwegend vrouwen en kinderen, en waren 41 mensen verwond geraakt (Walters 67-85). De verslaglegging door de parochies gebeurde op verschillende wijze, de ene was preciezer dan de andere. Uit Worteghem kwam een lijst met namen van gezinshoofden en de schade die deze hadden, zoals:

Joost Mabe, zijnen zone, een peert end een vercken.

Adriaen Van den Dijke, twee kinderen zeer gequetst ende mesmaect bleven.

Pieter van Steenbrijghe, zijne dochter dootghebeten ende zijn coe zeer gheschonden.

Waereghem geeft iets preciezer op hoe de slachtoffers werden aangetroffen:

Lysbette Swalen, een zoonkin van drie jaeren oudt, vernielt ende gheheel

opgegheten, gereserveert 't rechter armkin.

Pieter De Heedene, een knechtin van 13 jaeren oudde, (...) zoo jammerlick geschonden datter de dootd navolchde.

De bron uit De Peel van 1811 stamt uit de Franse tijd, vandaar dat het verslag in het Frans is opgesteld.¹ In een tabel staan de namen van veertien personen, hun woonplaats en leeftijd en de datum en het uur waarop de slachtoffers zijn gevonden. De gebeurtenissen hebben plaatsgevonden tussen 31 juli 1810 en 5 juni 1811. Vermeld wordt ook de toestand waarin het slachtoffer werd aangetroffen. Twee personen waren gewond, maar leefden nog, zoals een meisje van vijftien jaar 'à la jambe blessée mais guérie'. Elf andere personen hadden het er niet levend afgebracht. De slachtoffers waren allen kinderen tussen de drie en elf jaar, de helft jonger dan zes jaar. Afgaande op de namen waren er evenveel jongens als meisjes bij.

Van twee kinderen vond men 'le corps mort', van één kind 'le corps mort ayant vingt sept blessures', drie kinderen waren 'dévoré la moitié du corps', twee kinderen 'dévoré à peu près entier', van één kind vond men slechts 'deux jambes et un bras' en van twee kinderen niets meer, behalve in één geval 'le mouchoir' (Krekberg).

In de eerste plaats wil ik uit het voorgaande concluderen dat de daders gezonde wolven moeten zijn geweest. Van honds-dolle wolven is namelijk bekend dat zij te ziek zijn om een prooi op te eten; ze gaan alleen als een dolle te keer en bijten alles en iedereen (Frijlink 57,58). Bovendien kwam honds-dolheid in Europa weinig voor (Bernard 43). Wat verder opvalt uit deze verslagen is, dat er weinig mannen onder de slachtoffers zijn en veel meer kinderen dan volwassenen. Dit zou er op kunnen wijzen dat de ethologische theorie dat mensen gedrag van roofdieren vertonen en door hun agressie wolven doen vluchten, niet voor alle menselijke wezens opgaat. Vermoedelijk vertonen vrouwen vaker dan mannen en zeker kinderen vaker dan volwassenen prooidier-gedrag.

Wolven in hun natuurlijke omgeving

Wolvendeskundigen zijn meestal 'wildlife biologists', biologen die ethologisch en soms ook ecologisch onderzoek doen door het gedrag van wolven in hun natuurlijke milieu te onderzoeken. Hun publi-

¹ Met dank aan Jouda Verrips die mij op deze bron attent maakte.

caties, die vooral na 1960 verschijnen, hebben ons een nauwkeuriger beeld verschaft van het leven van wolven. Dit beeld is onmisbaar om inzicht te krijgen in de relatie tussen wolven en mensen.

Voordat mensen de wereld gingen domineren, kwamen wolven algemeen voor op het Noordelijke halfmond. Dit wijst er op dat zij een buitengewoon succesvol produkt van de evolutie zijn. Lange tijd stonden zij aan het einde van de voedselketen. Binnen enkele eeuwen werden zij door mensen bijna uitgeroeid. Terwijl zij vroeger in groten getale de open vlakten bevolkten, hebben de overgeblevenen zich nu teruggetrokken in voor mensen minder toegankelijke streken zoals bergen, wouden en arctische gebieden (Rutter en Pimlott 179, 180; Mech 33-35; Frijlink 41-46).

Wolven zijn sociale dieren; voor hun overleving zijn zij grotendeels afhankelijk van samenwerking in de groep. Zij jagen gezamenlijk op grote prooidieren. Roofdiersoorten die op kleine of even grote dieren jagen, zoals katachtigen, kunnen dat alleen doen, maar voor het grijpen en doden van grotere prooidieren zijn meerdere jagers tegelijk nodig (Mech 168-172; Frijlink 43). Dit bepaalt de omvang van de groep. Zo leven wolven die op herten jagen in groepen van rond de vijf en zij die op elanden jagen in groepen van ongeveer vijftien dieren (Sullivan in: Hall en Sharp 34). Het kleinste aantal is dat wat nodig is om een prooi te kunnen vangen en het grootste aantal is dat wat met de vangst gevoed kan worden. Sommige wolven leven alleen. Vaak zijn zij uitgestoten uit hun groep, dan blijven zij in de buurt om zich te kunnen voeden met wat overblijft van de prooi die de roedel veroverde.

Roedels bestaan meestal uit onderling verwante dieren. Binnen de groep bestaat een duidelijke sociale rangorde. Eén wolf, en dat kan zowel een mannetje als een vrouwtje zijn, heeft de leiding. Soms wordt de groep aangevoerd door twee wolven, een paar. De leider neemt het initiatief tot trekken, jagen of rusten, maar wordt daarbij wel beïnvloed door het gedrag van de roedelgenoten. De anderen zijn ondergeschikt in een afdalende hiërarchie. De rangorde verandert bij veranderende omstandigheden. Ieder kent of leert zijn of haar plaats en wordt door de hogeren in rangorde voortdurend, maar vooral bij het eten, daaraan herinnerd in geritualiseerd gedrag. De bovengeschilden dreigen, de ondergeschikten tonen onderworpen gedrag door zich tegen de grond te drukken of op de rug te rollen. De 'underdog' kan het soms moeilijk hebben. Dit gedrag komt vooral voor als de jachtbuit gering is. Daarnaast is er ook vriendelijk gedrag. Na een

korte afwezigheid begroeten roedelgenoten elkaar opgewonden. Wolven tonen hun emoties door de stand van oren, staart en bek. Zij kunnen die signalen van elkaar herkennen en interpreteren. Ze communiceren met elkaar over een afstand door te 'huilen', vermoedelijk om elkaar te laten weten waar zij zich bevinden en om hun gebied aan te geven (Mech 95-103; Rutter en Pimlott 124-141; Lopez 33). Een roedel heeft een eigen territorium waarin andere wolven niet worden toegelaten. De relatie tussen wolven van verschillende roedels varieert van onvriendelijk tot vijandig (Mech 1-4; 38-106; Rutter en Pimlott 43-82; Frijlink 128-134). Om botsingen te voorkomen nemen wolven een strook niemandsland tussen roedels in acht. Ontmoetingen tussen elkaar onbekende wolven kunnen een enkele keer fataal aflopen (Lopez 51; Fox 72,73).

Alleen het dominante paar in de roedel heeft geslachtsverkeer; copulatie door andere wolven wordt door hen voorkomen. De vijf à zeven jongen worden in een hol geboren, waar ze door de moeder worden gezoogd en verzorgd. De vader brengt haar voedsel, zodat ze in het hol kan blijven dat ze slechts af en toe verlaat. De geboorte van de jongen is een gebeurtenis, waardoor alle wolven in de groep opgewonden raken. Ze willen al gauw de jongen in het hol besnuffelen; de mannetjes worden soms door de moeder geweerd uit voorzorg tegen te wild gedrag. Als de moeder zelf weer graag mee wil gaan jagen, neemt een ander vrouwtje haar plaats in. Men spreekt van 'babysitting'. Na een week of drie komen de jongen buiten, waar ze met elkaar spelen en zich al stoeiend in het gedrag van boven- en onderschikking oefenen. Ook de volwassen wolven spelen met de jongen. Zij zorgen ook voor hun voedsel. Dat sjouwen ze van ver aan in hun bek of ze brengen het in hun maag, wat ze dan weer uitbraken als de jongen daarom bedelen. Jagen en doden moet geleerd worden. Eerst komen de jonge wolven eten als de prooi gedood is, later gaan ze mee op jacht (Mech 48-50; 111-148; Rutter en Pimlott 52-73). 'It appears that the wolf does not have an inborn tendency to kill. Rather it is born with certain behavior patterns that allow it to learn to kill.' (Mech 138)

In het voorjaar als er een nest jongen is, woont de groep op een vaste plaats bij het hol en maken de volwassen dieren van daaruit voedseltochten tot 25 kilometer. In de winter trekken zij mee met de kudden prooidieren, waarbij ze grote afstanden afleggen (Mech 149-178; Rutter en Pimlott 84-98).

Wolven zijn vleeseters. Zij jagen op plantenetende zoogdieren, die

vele malen groter zijn dan zichzelf, zoals runderen, kariboes, elanden en herten. Zij zijn meestal gespecialiseerd in de jacht op één soort: die welke in hun woongebied voorkomt. Elke soort prooidier vereist weer een andere manier van jagen. Leven er in hun gebied twee soorten, dan concentreren zij zich op de makkelijkst te pakken soort. In nood moeten de wolven het doen met kleine prooidieren, zoals hazen, bevers, eekhoorns, ratten, muizen, vogels en zelfs vissen. Deze jacht is minder lucratief, want er moet veel werk worden verzet voor weinig buit (Mech 243).

Wolven beginnen een jacht pas als zij honger hebben. Hebben zij een kudde gevonden, dan begint de benadering onder de wind. Zijn ze voldoende dichtbij gekomen, dan rennen ze op de kudde af. Al lopende bemerken zij welke dieren minder goed meekomen, dat zijn de jonge, oude, invalide of zieke dieren. Volgens sommige auteurs zijn wolven uitgekiend in de ontwikkeling van diverse strategieën bij de achtervolging, waarin de groep bij omcirkeling, isolering en insluiting nauw zou samenwerken (Rutter en Pimlott 100-109; Bibikow 112-126; Frijlink 110-123). Volgens Mech (193; zie ook 247-264) echter is daarover veel onzin geschreven.

Het geselecteerde prooidier reageert op de naderende wolven. Het kan blijven staan of wegvluchten. Blijft het staan, daarbij de wolven aankijkend, dan blijven de wolven ook staan; zij gaan zelfs zitten. Wolven houden er niet van aangekeken te worden, soms druipen ze dan af. Zelfs kleine dieren kunnen de dood voorkomen door stil te staan. Paniek maakt een dier tot een makkelijke prooi. Er zijn soorten die weerstand bieden en het gevecht aangaan, zoals elanden, bisons en kariboes. Mannetjesdieren neigen ertoe te vechten. Vlucht het prooidier weg, dan rennen de wolven er achteraan. Als de wolven, na een achtervolging over een of twee kilometer, bemerken dat zij hun prooi niet in kunnen halen, dan geven zij het op. Slechts 8 % van de achtervolgingen heeft succes voor de wolven: al lopende grijpen en doden zij het dier. Een wolf heeft genoeg aan een eland of twee herten per maand. Dat betekent dat een roedel dus een veelvoud daarvan per maand moet vangen. De vangst is vaak heel onregelmatig; er kunnen dagen voorbijgaan dat er niets wordt gevangen. Het leven van wolven is 'a feast or a famine' (Rutter en Pimlott 91, 92; 100-110; Frijlink 119-125; zie ook Mech 181-264).

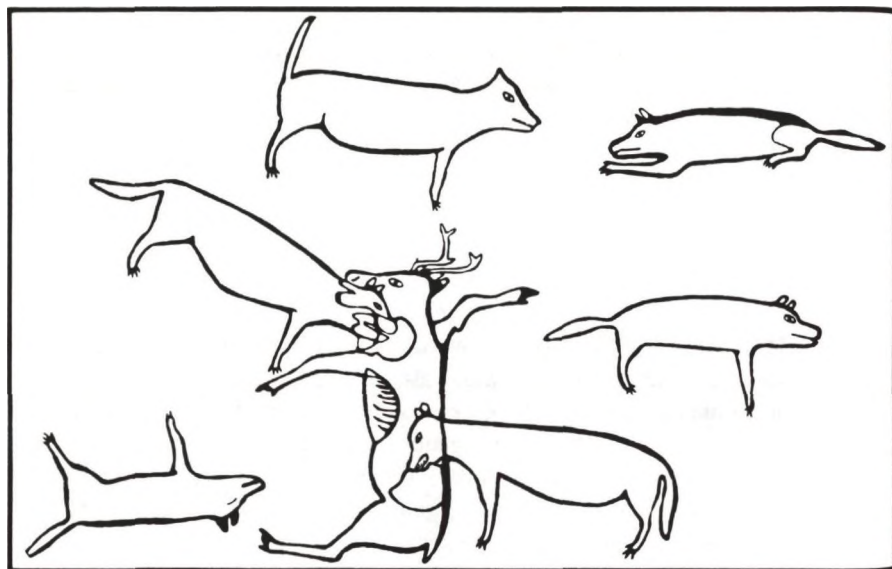
Wanneer noch prooidieren noch wolven van buitenaf (bijvoorbeeld door mensen) worden verstoord, blijft er een getalsmatig evenwicht bestaan. Sommige wolvensoorten hebben, als een prooidier-soort

uitstierf, kans gezien om tijdig op een andere soort over te schakelen, andere wolvensoorten zijn met hun prooidieren (bisons) uitgestorven (Frijlink 51). Soms krijgen wolven onterecht de schuld van vermindering van de prooidierstand. Mowat, die door de Canadese regering in 1958 werd uitgestuurd om te bewijzen dat kariboes massaal door wolven werden gedood, wist aan te tonen dat dit het werk van mensen was (Mowat 119). Waar prooidieren uitsterven door toedoen van mensen terwijl wel kudde gedomesticeerd vee aanwezig zijn, gaan wolven vaak over op dit vee. Soms is dit voor hen zelfs aantrekkelijker, immers de wolf 'relies on the prey that is most readily available in the largest quantity with the least expenditure of energy' (Rutter en Pimlott 62).

Wolven eten doorgaans alles op van het gedode dier. Als er na de eerste maaltijd voedsel overblijft, gaan zij rusten in de buurt van het karkas en komen terug tot het vlees op is. Daar kunnen ze soms enkele dagen over doen. Het komt ook voor dat ze de resten begraven en dan later opgraven, want als ze die open en bloot laten liggen, komen andere roofdieren en aaseters er op af, zoals vossen, marters en raven. Als wolven gedomesticeerd vee eten, kan het gebeuren dat zij daarbij gestoord worden en moeten wegvlugten voor mensen, zodat een half opgegeten koe of schaap achterblijft, wat de verkeerde indruk kan wekken dat wolven maar in het wilde weg zouden doden. Integendeel wolven eten in principe alles op; zij eten dan ook aas (Mech 160-161, 181-192; Rutter en Pimlott 118, 119).

Wolven beschouwen vossen en beren niet als prooidieren, maar als concurrenten, zij jagen niet op elkaar. Beren en vossen loeren wel op resten van prooi die wolven hebben gevangen. Wolven weten vossen meestal wel weg te jagen van de karkassen, maar tegen beren zijn ze niet altijd opgewassen. Beren die zich verdedigen zijn imposant door hun kracht, hun klauwen en hun rechtopstaande houding. Meestal blijft het bij schermutselingen (Mech 280-288; Rutter en Pimlott 74, 75). Er zijn meer botsingen tussen wolven en beren bij een lage dichtheid van prooidieren (Ballard in: Harrington en Paquet 80).

Zoölogen schrijven hun boeken over wolven (mede) om vooroordelen over deze dieren te veranderen. Deze vooroordelen zijn dat wolven geboren doders zijn, agressief, wreed en bloeddorstig, dat zij het voedsel verspillen en prooidieren uitroeien. Op grond van veldon-

derzoek kunnen zij aantonen, dat wolven het doden moeten leren, niet agressief zijn, niet uit moordlust doden maar alleen om aan voedsel te komen, niets verspillen maar in tegendeel alles opeten tenzij zij gestoord worden, en kwantitatief in evenwicht leven met hun prooidieren (Mech 188, Rutter en Pimlott 118, Frijlink 122, 123). En tenslotte zouden wolven niet gevaarlijk zijn voor mensen.

Wolven en mensen als concurrenten

Toen mensen voor hun bestaan afhankelijk waren van jagen en verzamelen, waren zij concurrenten van wolven (Hall in: Hall en Sharp 171), maar zolang er voldoende prooidieren waren en zolang de mensengroepen klein waren, hadden wolven en mensen geen botsende belangen (Delort 251; Rutter en Pimlott 29; Frijlink 49). Mensen jaagden niet op wolven en wolven niet op mensen. Wolven hadden in de regel mensen als voedsel niet nodig (Lopez 69). Zij hadden zich gewend te jagen op die soorten prooidieren die talrijk waren. Als zij mensen ontmoetten buiten de bescherming van de stam, dan waren het meestal mannen die evenals zij op jacht waren. De samenwonende stam was vooral veilig na de domesticatie en het actieve gebruik van vuur (Goudsblom 58, 59).

Sommige onderzoekers wijzen op overeenkomsten in de levenswijzen van mensen en wolven onder deze omstandigheden: ze zijn beide nomadisch, zij trekken mee met de kudde die tot voedsel moeten dienen; er is een arbeidsdeling en het voedsel wordt binnen de groep gedeeld tussen jagers en niet-jagers. Zowel mensen als wolven kennen tijden van schaarste en van overvloed. Verschillen zijn er ook: mensen hebben meer behoefte aan onderdak en vuur om te kunnen overleven. Bij wolven jagen de vrouwelijke dieren ook, bij mensen jagen alleen de mannen. De wolven hebben een grotere mobiliteit en leggen een hogere activiteit aan de dag, terwijl mensen niet zonder werktuigen en wapens kunnen (Hall en Sharp).

Mensen respecteerden wolven als goede jagers. Deze houding uitte zich vaak in hun religie. De wolf werd meermalen tot totem gekozen en om steun gevraagd bij de jacht. De tovenaars of sjamaan hulde zich dan in een wolfsvel en was door de geest van het dier bezeten. Er bestond ook geloof in wolfsmensen, mensen die zich in een wolf konden veranderen; zij werden positief ervaren. In sommige jagersculturen werd een wolf, die tijdens de jacht per abuis was gedood,

met eerbied begraven en om verontschuldiging gevraagd (Lopez 98-112; Bibikow 166).

Indianen vertelden verhalen over de bescherming door wolven. Een vrouw komt terecht in een sneeuwstorm en verdwaalt. Als ze overnacht in een hol wordt ze 's nachts wakker doordat zij iets voelt bewegen. Het zijn wolven die tegen haar aan kruipen en haar warm houden. De volgende dag verlaten de wolven het hol om te gaan jagen, als zij terugkeren brengen zij vlees voor de vrouw mee. Dat is haar redding (Lopez 121,122).

Eskimo's in de arctische gebieden die tot voor kort in sterke afhankelijkheid van de natuur leefden, kenden het gedrag van wolven. Ethologen die onderzoek deden onder wolven in een gebied dat door Eskimo's was bewoond, vertellen dat zij veel over het gedrag van wolven van Eskimo's hebben geleerd. Uit de manier waarop wolven blaffen of huilen konden zij opmaken of er kariboe's langs trokken of mensen in aantocht waren (Mowat 131-139; Lopez 80-94; Stephenson in Harrington en Paquet).

Verschillende jagersvolken vereerden de wolf als voorouder. Deze positieve houding klinkt ook nog door in de legende van de stichters van Rome. Romulus en Remus, die te vondeling waren gelegd, werden gered door een wolvin die hen zoogde. Europese sprookjes waarin helpende dieren voorkomen, worden verondersteld af te stammen uit jagersculturen (Röhrich 72-74). Het wolfsbeeld was dus niet altijd zo negatief als vele wolvendeskundigen menen.

Wolven als rovers van het eigendom van mensen

Met de domesticatie van dieren door mensen begon een nieuwe fase in de relatie tussen wolven en mensen. Mensen wisten in toenemende mate voor hen nuttige dieren aan zich ondergeschikt te maken. Om op een gemakkelijker manier toegang te hebben tot dierlijke producten werden sommige diersoorten, zoals schapen, varkens, runderen, paarden en elanden, door mensen gevoed, verzorgd en beschermd. Uiteindelijk leidde dit tot een door mensen gemaakte indeling in tamme en wilde dieren, in nuttige en onnutte en in onschadelijke en schadelijke dieren (Thomas 53; Noske 24; Goudsblom 60).

In Europa waren vooral schapen zeer geliefd en algemeen als huisvee. Zij leverden melk, kaas, wol, vlees, huiden en mest en voldeden zo aan basisbehoeften van mensen (Bernard 79; Delort 248,

255). Maar schapen werden niet alleen door mensen, maar ook door wolven geapprecieerd. Delort (94) schrijft: De geschiedenis van de wolf is voor een groot deel verbonden met die van het schaap. Wolven hebben vaak schapen gedood en opgegeten. Bernard (43) heeft het over 'de noodlottige rol' die wolven speelden in de economie. Zoölogen als Rutter en Pimlott (30) menen dat dit sterk overdreven is, maar Delort (251) en Bernard (79) (Mech 173, 174 trouwens ook) wijzen er op dat huisvee makkelijk bereikbaar en volop aanwezig was en dit sluit aan bij wat wij weten over het karakter van wolven die onder natuurlijke omstandigheden jagen op de makkelijkst verkrijgbare prooi.

Wolven en mensen werden tot tegenstanders doordat wolven dieren grepen die mensen uitsluitend voor zichzelf bestemden. Mensen zagen de wolf als 'dief', 'voleur par excellence' en noemden hem 'roofdier' (zie Delort 250 en Rutter en Pimlott 36). Deze tegenstelling komt nog voor in Europa waar mensen schaapskudden weiden in door wolven bewoonde afgelegen gebieden.

Een probleem bij de bescherming van de kudde tegen wolven was dat de natuurlijke verdedigers grotendeels ontbraken. Op een kudde schapen was meestal slechts één ram. En datzelfde gold voor het andere vee: zwijnen ontbeerden beren, zoals koeien het meestentijds zonder stieren moesten stellen (Delort 248, 256).

Mensen waren in hun relatie tot wolven in deze fase voornamelijk verdedigend. Zij trachtten hun vee te beschermen met behulp van praktische, magische en religieuze middelen.

Om weidevelden werden hekken geplaatst zodat het vee niet kon afdwalen. Bij rondtrekkende kudden op afgelegen gronden gingen altijd herders mee. 's Nachts werden schapen vaak in stenen kooien ondergebracht (Delort 256; Thomas 273). Herders hadden verschillende manieren om wolven op een afstand te houden. Zij waren goed op de hoogte van de levenswijze van wolven (Bernard 79). In Frankrijk was een 'corne au loup' in gebruik, een wolfshoorn die bij onraad geblazen werd. Wolven zouden niet komen in gebieden waar zij de hoorn hoorden (Bernard 85, Delort 256). Ook werd wel een lamp ontstoken om hen op een afstand te houden (Bernard 89).

Naderden wolven de kudden dan trachtten herders hen te doen schrikken door te schreeuwen, met de klompen te stampen of de klompen tegen elkaar te slaan of met stenen naar hen te gooien. Soms was dit alles vergeefs en griste een wolf een lam weg onder de ogen van de herder (Bernard 88, 89; Delort 256).

Het beste middel om wolven te verjagen was een sterke, goed gedresseerde hond. Deze kreeg een ijzeren halsband, om met naar buiten stekende punten, zodat een wolf hem niet kon grijpen en doden. Zulke honden waren in staat een wolf te verjagen of te doden (Bernard 90; Delort 256).²

In de schaapskooi werd een amulet of rozenkrans gehangen, want soms kwamen wolven zelfs in de schaapskooi om hun prooi te halen. Voordat de schapen uit de winterkooi de wei ingingen, werden bezwerende formules uitgesproken of zij werden aangeraakt met magische stokken. De ram werd een amulet omgehangen, vaak een wolfsklauw of wolfstand. Op de weidegronden werd soms een dode wolf of een wolfsvacht in een boom gehangen, die dan bekend was als de wolfsboom (Bernard 83, 86, 135; Delort 256; Bibikow 127, 128).

In Christelijke streken werd op het veld het Onze Vader en het Wees Gegroet gebeden; ook bad men tot heiligen waarvan speciale bescherming tegen wolven werd verwacht. Een bekend herdersgebed was: 'Bescherm mij, mijn hond en mijn schapen' (Bernard 82, 83, Delort 251). Soms offerde men een lam aan de heilige of zelfs direct aan de wolven in de hoop verder met rust te worden gelaten (Bernard 88 en 135).

Een heel enkele keer werden mensen het slachtoffer van wolven. Dit waren vooral zij die zich het dichtst bij de prooidieren der wolven bevonden, vooral herders, zeker als dit vrouwen of kinderen waren. En kleine kudden werden vaak door jonge kinderen gehoed (Delort 262). 'Les ovins et leurs bergers ont de tout temps été les principales victimes du loup' (Bernard 79).

Toch maakten mensen in deze fase nog niet echt jacht op wolven. Daar kwam bij dat het in feodale tijden boeren in vele streken verboden was wapens te dragen, uit angst voor opstanden tegen landheren (Bernard 79). Boeren en herders hadden in hun afweer tegen wolven dus vaak niet de beschikking over wapens. In een confrontatie met wolven maakten zij gebruik van boerenwerktuigen zoals hooivorken, bijlen en messen: middelen die alleen dodelijk waren in een lijf aan lijf gevecht (Delort 256).

² Honden en wolven zijn verschillende geslachten binnen de familie der canidae of hondachtigen. Zij kunnen samen jongen krijgen die weer vruchtbaar zijn. Eskimo's hadden soms wolfshonden in het team voor hun sleden. Over relaties tussen wolven en honden zie ook Bibikow 108 en 154-164.

Kortom, in deze fase richtten de wolven zich vooral op schapen, terwijl mensen probeerden hun vee tegen hen te beschermen (zie Delort 251). Deze figuratie is te herkennen in de fabels van Aesopus, die afkomstig zijn uit Assyrië en Egypte rond de zesde eeuw voor Christus. De wolf wordt erin getekend als een dier dat zich geheel richt op het tamme vee en alles doet om een dier te veroveren; meestal is een lam zijn doelwit. Er is vijandschap tussen wolven en honden. Wolven proberen honden over te halen tot een verdrag, speculerende op de overeenkomst tussen wolven en honden, steeds met het doel schapen te veroveren, al worden soms ook de honden door hen opgegeten. Wolven worden afgebeeld als onbetrouwbaar, zij verbreken beloften en proberen op een slinkse manier aan hun prooi te komen. Verschillende fabels gaan over een herder die een wolfsjong vindt, het opvoedt en oefent om zijn kudde te bewaken en zelfs om schapen uit andere kudden voor hem te stelen. Dit loopt altijd verkeerd af. De wolf verloochent zijn aard niet. Hij verorbert de schapen, waarna de herder hem opknoopt aan een boom. In geen van deze verhalen wordt de herder opgegeten.³

Een andere situatie staat centraal in Arabische volksverhalen uit de zevende eeuw. Een ruiter trekt door de woestijn, hij gaat rusten en steekt een kampvuur aan; een wolf nadert en gaat zitten op een speerworpsafstand. De ruiter neemt hem waar en blijkt in staat zich in te leven in de wolf, die mager is en honger heeft. De ruiter zegt soms 'ik leed evenveel honger als hij'. De relatie is gespannen, er is wederzijds argwaan. De wolf is bang dat de mens zijn speer werpt, de man is bang dat de wolf hem aanvalt. De oplossing van de spanning is verschillend: soms deelt de mens zijn proviand met de wolf, of hij doodt een kameel uit zijn kudde en presenteert die. De mens erkent in de wolf een wezen in nood waarmee hij zelfs een gesprek kan voeren en ervaart dat honger verplicht tot solidariteit, alleen zichzelf wil hij niet offeren (Ullman passim).

Het beeld dat veetelende mensen van wolven hebben is ook aanwezig in de Bijbel. In het Oude Testament wordt de wolf als boosaardig gezien. De voorstelling van het Koninkrijk Gods waar vrede en gerechtigheid heersen, wordt door de profeet Jesaja (11:6) getypeerd met het beeld: 'Dan zal de wolf bij het schaap verkeren.' Ook in het Nieuwe Testament keert de metafoor van de wolf en het lam terug (Mat. 7:15; 10:16; Johannes 10:12 en Handelingen 20:29).

³ Aesopus fabels: 106, 107, 184, 215-231, 313-318.

Europese diersprookjes waarin de tegenstelling wolf-hond of wolf-lam voorkomt zijn vermoedelijk onder deze omstandigheden ontstaan (Röhrich 72-74).⁴

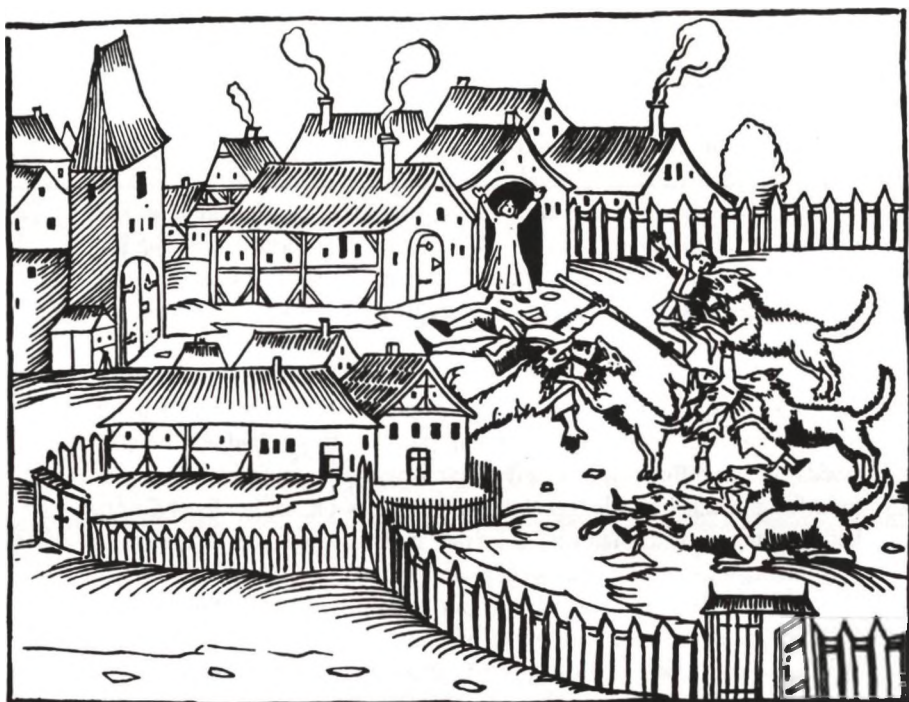
Wolven en mensen bedreigen elkaar

Botsingen tussen wolven en mensen namen toe. Het gedrag van wolven in relatie tot mensen veranderde als reactie op de veranderingen in de samenleving van mensen. Dit geldt in het bijzonder voor Europa, of misschien moeten we zeggen: daarover is het meest bekend.

Als gevolg van de groeiende en meer regelmatige voedselproductie en -distributie door middel van landbouw, veeteelt, ambacht en handel nam de bevolking in aantal toe. Daardoor hadden mensen steeds meer ruimte nodig. Zij kapten wouden, ontgonnen woeste gronden en maakten die geschikt voor akkers en weilanden en voor nederzettingen van mensen. Om die nederzettingen met elkaar te verbinden werden nieuwe wegen aangelegd waarlangs verkeer en vervoer van mensen en goederen met behulp van trekdieren toenam. Mensen penetreerden zo in het territorium van wolven en verminderden hun jachtgronden. Ook de vrije prooidieren van wolven namen in aantal af zowel door deze inperking van 'woeste' gebieden als door de bejaging door mensen.

In feodale samenlevingen was de jacht voorbehouden aan vorst en adel. Gejaagd werd op 'edel' wild, dat wil zeggen op plantenetende dieren. Vleesetende dieren werden als onedel beschouwd, als roofdieren die de mensen van hun edel wild beroofden. Roofdieren werden niet bejaagd, maar bestreden of 'kort gehouden', maar dit gebeurde niet door de edele heren zelf, maar door mannen van minder stand die daarvoor betaald kregen. Door hun gewoonte op herten en zwijnen te jagen, droegen edelen ertoe bij het evenwicht tussen wolven en prooidieren te verstoren (Dahles 87). Wolven kunnen zich weliswaar getalsmatig aanpassen aan veranderende kwantiteiten van

⁴ Bekend is het sprookje over de wolf en de zeven geitjes; zie ook de sprookjes-typen AaTh 156 en AaTh 162A volgens A. Aarne en S. Thompson, *The types of the folktale. A classification and bibliography*, in: *FFCommunications* 184. 1991. In de folklore over de relatie tussen wolf en hond, wordt de wolf overigens meestal als hongerig, maar vrij, en de hond als voldaan, maar onvrij, uitgebeeld.

prooidieren door roedels groot te houden, het ontstaan van nieuwe roedels tegen te gaan en zo de voortplanting te belemmeren (Lopez 26), maar als die ingrepen in hun territorium snel en groot zijn, voldoet dit niet meer. Zij sterven dan uit of verzwaren hun druk op gedomesticeerde dieren en mensen.

Aanpassing en vernieuwing van gedrag zijn nauw verwant; dieren kunnen zich aan veranderende omstandigheden aanpassen door nieuw gedrag te ontwikkelen. 'Innovation in food habits, in hunting, might on some occasions result in wolves' killing a human', schrijven Rutter en Pimlott (28, ook 24). Indien gedwongen door honger konden wolven mensen aanvallen (zie Bernard 26). Delort veronderstelt dat wolven in deze periode talrijker, krachtiger en vermeteler waren geworden als reactie op veranderingen in de menselijke samenleving. Ook merkt hij op dat jacht op mensen niet vermoeiend is; mensen kunnen niet hard lopen en zelfs niet snel in bomen vluchten. Tegenover vrouwen, kinderen, zieken en kreupelen waren wolven in het voordeel. Aanvallen werden vooral gericht op geïsoleerde personen: houthakkers, herders, inzittenden (en trekdieren) van rijtuigen. Het was gebruikelijk dat mensen die geïsoleerd woonden of die een terrein moesten doorkruisen dat door wolven was bewoond, zich slechts verplaatsten in groepsverband, gewapend en begeleid door honden met halsbanden. Dit stemt geheel overeen met enerzijds de jachttechnieken van wolven die de zwaksten trachten te isoleren en anderzijds de berichten over de slachtoffers van wolven. Waar strijd werd geleverd tussen wolven en mensen, ging het om volwassen mannen (Delort 252-262).

Auteurs die constateren dat de levenswijze van wolven en die van mensen op elkaar lijken, wijzen vooral op hun groepsleven, de zorg voor de jongen en de sociale rangorde. Wolven en mensen verschillen echter van elkaar op het punt van de onderlinge strijd. Gevechten op leven en dood tussen wolven of tussen roedels komen zelden voor. Dat kan van mensen niet worden gezegd.

Oorlogen waren extra verstorend voor het leefmilieu van wolven. Legers trokken over wegen, door velden, akkers en bossen. Maar legers voerden ook aantrekkelijk voedsel met zich mee. Slachtvelden vormden een extra trekpleister. Daar werden doden en gewonden achtergelaten, liggend tussen kadavers van paarden. Wolven stortten zich op hen, want het eten van kadavers was voor hen een gewone zaak. Gewonde soldaten konden zich niet verdedigen. Van sommige illustere personen die op het slagveld omkwamen is bekend dat zij

ook nog door wolven waren geschonden (Delort 254). Haastig begraven soldatenlijken werden door wolven weer opgegraven; wolven zijn immers gewend voedsel dat zij niet meteen op kunnen te verbergen en later weer op te graven (Bernard 45, 62; Grevé 105-110).

De plattelandsbevolking werd geplunderd door de heen en weer trekkende legers. Oorlogen lieten een spoor na van weduwen, wezen, uitgehongerden en zieken, gemakkelijke prooien voor wolven. Verschillende oorlogen worden genoemd, ook in het recente verleden zoals de Napoleontische oorlogen en de Eerste en Tweede Wereldoorlog die gevolgd werden door wolvenplagen (de laatste in Oost-Europa), waarbij mensen door wolven werden aangevallen (Grevé 105-110; Bernard 45,46; Delort 248, 254). Oorlogen werden steeds omvangrijker en wolvenplagen hinderlijker.⁵

Al lange tijd kwam het voor dat mensen wolven waarvan ze last hadden doodden door middel van vallen of klemmen, maar dat bleef beperkt tot individuele handelingen. Nu werd het optreden van mensen massaler en meer georganiseerd. Op den duur gingen regeringen van Europese staten zich ermee bemoeien, meestal eerst door premies te geven op ingeleverde poten of staarten, later door ambtenaren als wolvenjagers aan te stellen. Deze hadden verlof wapens te dragen en ze beschikten over honden. Kwamen er uit bepaalde streken berichten over aanhoudende wolvenplagen, dan werden daar zelfs legeronderdelen naartoe gestuurd die drijfjachten organiseerden (Rutter en Pimlott 40; Bernard 93-117; Delort 36, 258, 259).⁶

Bij veel mensen nam de kennis van wolvengedrag af. Steeds meer mensen waren minder vertrouwd met de natuur. De roep 'Au loup! Au loup!' veroorzaakte paniek op het Franse platteland (Bernard 43). De angst leidde niet zelden tot overdrijving. Op oude gravures zien we soms wel dertig wolven die een mens aanvallen (zie Delort 252), terwijl roedels meestal veel kleiner zijn. Zij werden van meer misda-

⁵ De berichten over schade van wolven in Oudenaerde volgden op de oorlogshandelingen in het begin van de tachtigjarige oorlog in Vlaanderen, na de 'reductie' van de stad Oudenaerde in 1582. De berichten uit De Peel van 1811 kunnen verband houden met Napoleontische oorlogen.

⁶ Overigens werd niet alleen op wolven jacht gemaakt, ook andere als schadelijk ervaren dieren, zoals vossen, ratten en vooral vogels (kraaien, raven, spreeuwen) werden in grote getalen gedood. Er waren ook speciale rattenvangers en vogelvangers (Thomas 274-276). Thans worden in Nederland in groten getale muskusratten professioneel gevangen en gedood.

den beschuldigd dan zij hadden begaan.

Ook stelde men zich soms voor met een buitengewoon groot dier of demonisch wezen van doen te hebben. Dat was bijvoorbeeld het geval met 'La Bête de Gévaudan' in 1767. Er vielen in vier jaar tijd vele slachtoffers (ruim honderd mensen). De bisschop bemoeide zich er mee door bidstonden en pelgrimages te organiseren en de regering zond beroemde wolvenjagers en legerafdelingen, maar het grote beest werd niet gevonden. Men dacht dat het om een betoverd menselijk wezen ging of een gekke massamoordenaar in wolfskleren, want hij viel van achteren aan, liep daarbij op zijn achterpoten en beet het slachtoffer dodelijk in de nek (Delort 251). Uit deze beschrijvingen en de bijpassende tekeningen blijkt de toegenomen onkunde van mensen, want deze manier van aanvallen is typisch 'des wolfs' en een op zijn achterpoten staande wolf is bijna altijd groter dan een mens. Alhoewel het 'Beest' niet gevonden werd, afgezien van wat er voor door moest gaan (twee wat grotere wolven) leverden de drijfjachten ongeveer 200 dode wolven op. In sommige beschrijvingen van dit historisch voorval worden deze aantallen gedode wolven niet genoemd. Rutter en Pimlott (26) blijven erbij, steunend op een studie van Clarke - en ook Delort is die mening toegedaan - dat het om twee eigenaardige wolfshond-kruisingen ging, maar Bernard komt met een andere verklaring. Hij vertelt de geschiedenis heel precies, daarbij steunend op studies van Xavier Pic en van Le Roy Ladurie. Deze historici gaan ervan uit dat alle gegevens er op wijzen dat in de loop van enkele jaren mensen - en dan weer voornamelijk vrouwen en kinderen (dieren hoedend of hout sprokkelend) - door wolven waren gedood, maar dat ze in hun angst en toenemende onkunde over wolvengedrag de gebeurtenissen verbonden met voorstellingen van menseneters of wolfsmensen. Deze vrees voor het Beest beperkte zich niet tot deze ene streek, maar kwam algemeen voor in de zeventiende tot negentiende eeuw in Europa (Bernard 49-54). De verhalen verspreidden zich over het hele continent. 'Par la diffusion de ces récits les paysans hypostasient ces divers loups (...) dans l'unicité d'un concept d'une Beste anthropophage ...' (Bernard 53). Wolven vormden zowel een reëel als een denkbeeldig gevaar (Bernard 43).

De wetenschappelijke literatuur uit deze periode beschreef wolven in zeer negatieve termen. Hun gedrag werd gezien als wreed, roofzuchtig en kwaadaardig.

De houding tegenover wolven paste in een algemene houding van

mensen tegenover dieren. Binnen het Christendom prevaleerde een antropocentrisch wereldbeeld, waarbij mensen als kroon op de schepping werden gezien met planten en dieren als aan hen ondergeschikt. Geleerden meenden lange tijd dat dieren geen gevoel hadden en dus ook geen pijn leden. Mensen hadden dus het recht dieren te bejagen, te fokken, te doden, op te eten en te vernietigen. Dieren werden vaak 'als beesten' behandeld. Hun positie was, vergeleken met voorgaande fasen, lager geworden (Thomas 24-51).

Toch was er ook een zwakkere tegenstroom binnen het Christendom, waarvan franciscanen en sommige heiligen deel uitmaakten, die dieren als gelijkwaardige medeschepselen zag. Heiligen waren soms in staat wolven te 'bekeren'. Zo'n bekering komt in verschillende hagiografieën voor, het meest bekend is wel die van Franciscus van Assissi. Deze wist een wolf die de omgeving onveilig maakte over te halen tevreden te zijn met wat de mensen hem gaven en in ruil daarvoor de mensen en hun vee met rust te laten (Delort 267-269).

Met de groeiende angst voor de wolf werd ook het beeld van de weerwolf negatiever. De wolf is een religieus symbool voor het kwaad, want hij eet het lam, symbool voor Christus. Het kwaad kon twee betekenissen hebben: als het dier dat God zendt om mensen te straffen en als het dier dat in dienst staat van de duivel. De laatste betekenis ging nu overheersen. In de late Middeleeuwen werd de wolf binnen de Rooms-Katholieke leer (in de *Malleus Maleficarum* van 1487) geassocieerd met de duivel (Ottens 106-115). Dit droeg bij tot de vele duizenden weerwolfprocessen vooral in de zestiende en zeventiende eeuw. Mannen werden ervan beschuldigd in de gedaante van een wolf kinderen gedood en opgegeten te hebben en zij werden evenals heksen veroordeeld (Delort 253; Summers 72-76; zie ook Verrips).

Maar ook toen waren er nog mensen die meer begrepen van wolven. Delort noemt stropers, houthakkers, kluizenaars, kolenbranders, bandieten, vogelvrijen en anderen die in bossen werkten of woonden. Soms vond iemand een verlaten wolvennest, verzorgde de jongen en voedde ze op. 'Meneurs de loups' kwamen soms met hun zo opgevoede wolven door de dorpen. Zij werden als tovenaars beschouwd. Er werd van hen gezegd dat zij wolven konden lokken met muziek en dat zij hun taal spraken en verstonden. Men dacht dat zij de wolven hadden betoverd. Nu weten wij van ethologen dat wolven zich aan mensen kunnen hechten, als deze hen van jongsaf goed verzorgen (Mech 4; Fox). 'Meneurs de loup' maakten soms

misbruik van de angst van mensen. Dan gingen zij langs de boerderijen en vroegen geld in ruil voor bescherming (Bernard 148-152; Delort 267, 268).

De angst voor wolven komt in vele volksverhalen tot uitdrukking. Behalve het sprookje van Roodkapje (onder andere bij Perrault en Grimm) zijn er meer waarin kinderen of mensen het slachtoffer worden van wolven. Helden of heldinnen die in het bos verdwalen, brengen de nacht door in een boom uit angst voor de wilde dieren, waarbij de wolf met name wordt genoemd.⁷ Het schijnt samen te hangen met een werkelijk bestaand hebbende gewoonte van mensen om onder dergelijke omstandigheden in bomen te overnachten (Kahlo 30).

In de fabels van Jean de la Fontaine uit de zeventiende eeuw waarin eerder bekende verhalen zijn verwerkt, vinden we ook een aantal over wolven. Een deel daarvan is afkomstig uit de verzameling van Aesopus en is naverteld, een deel is nieuw. Hoewel ook hier de wolf wordt afgebeeld als roof- en vraatzuchtig is er enige reflectie en relativering terug te vinden. Dit komt het beste tot uiting in fabel X-6 over de wolf en de herders. Een wolf beklaagt zijn lot en het feit dat hij door iedereen wordt gehaat en dat men tegen hem samenspant. Het lijkt zelfs heel modern als de fabel zegt: 'Dra gaat mijn geslacht verloren, nu in Engeland, straks op Aard! Wij zijn vogelvrij verklaard.' (De la Fontaine in de vertaling van Ten Kate) De dichter vindt dat de wolf geen ongelijk heeft, als deze meent evenals de mens recht op vlees te hebben. Er bestaat ook een fabel waarin een oudere wolf aan een jongere uitlegt wat een mens is: een man met een geweer.

Tot het eind van de achttiende eeuw kwamen wolven nog veel voor in Europa, maar in de negentiende eeuw verloren zij snel terrein. Zij werden bij duizenden gedood. Op eilanden (Engeland al in de vijftiende eeuw) waren zij het eerst uitgestorven. In Duitsland was het land telkens bijna 'vrij' van wolven en dan kwamen er weer nieuwe roedels uit Oost-Europa om de opengevallen plaatsen in te nemen (Grevé 105-110; Rutter en Pimlott 40, 41). In Noord-Amerika begonnen de kolonisten direct met het planmatig uitroeien van wolven, die hun kudden aanvielen en het vee roofden, daartoe genoodzaakt omdat de natuurlijke prooidieren hadden moeten plaats

⁷ Bijvoorbeeld in verhalen van Grimm 3, 9, 11, 49, 59, 65, 111, 127, 163, 179; zie ook verhalen van Boccaccio in de Decamerone 30 en 59.

maken voor het gedomesticeerde vee. De wolven werden met velen tegelijk gedood door vergiftiging en - meer recent - door beschietingen vanuit vliegtuigen (Mech 328). In de negentiende eeuw werden in Noord-Amerika een à twee miljoen wolven gedood; er leven nu nog 20 à 40.000 (Lopez 138, 167-180). In Europees en Aziatisch Rusland, waar wolven nog algemeen voorkomen werden in de jaren na de Tweede Wereldoorlog ongeveer 1 miljoen wolven 'afgeschoten'. Er leven er nu nog ongeveer 70.000, maar elk jaar worden er duizenden gedood om de wolvenstand 'op peil' te houden (Rutter en Pimlott 40-42 Bibikow 55-57). Zeker is dat mensen veel meer wolven doodden, dan wolven mensen.

Mensen als beschermers van wolven

Wolven zijn nog relatief talrijk in de door mensen dun bevolkte gebieden in Noord-Amerika en Rusland. Zij leven er nog zoals zij dat altijd hebben gedaan (Harrington en Paquet 118). Waar kleinere aantallen wolven in het dicht bevolkte Europa wisten te overleven in moeilijk toegankelijke enclaves, zoals in de Pyreneeën, de Apenijnen en de Karpaten, hebben zij zich in sterke mate aan mensen gewend, zijn zij zelfs afhankelijk van hen geworden. Zo bezoeken zij 's nachts afvalbergen. Zij kennen de signalen van mensen, hun geluiden en hun elektrische lichten en zij weten bijtijds te vluchten waarbij zij zelfs gebruik maken van door mensen aangelegde wegen (Boitani in Harrington en Paquet 166-169).

Naarmate wolven minder talrijk en minder gevaarlijk werden, zagen meer mensen vaker hun als sympathiek ervaren kanten. Het waren aanvankelijk nog maar enkelingen die een lans braken voor 'de goede wolf', zoals Rudyard Kipling met *The jungle book* (1894) over 'Mowgli' een kind dat bij wolven was opgegroeid, en Jack London met boeken als *The Call of the Wild* (1903). Er kwamen in deze periode vele berichten over mensenkinderen die bij wolven zouden zijn opgegroeid, maar de gegevens over hen zijn niet betrouwbaar, ook niet in het best gedocumenteerde geval, dat van Amala en Kamala in India. Toch wil dat niet zeggen dat verzorging van mensenkinderen door wolven niet mogelijk zou zijn. Wolven zijn van nature geneigd jongen van anderen te verzorgen en ook mensenbabies kunnen door gedrag dat overeenstemt met dat van wolvenjongen zorggedrag van volwassen wolven opwekken (Mech 294, 295;

Rutter en Pimlott 54, 55; zie ook Maclean). Zelden prees iemand wolven om hun prestatie een mensenkind in leven te houden en te 'socialiseren', zegt Noske (209).

Het grote publiek is de oude voorstellingen echter nog niet vergeten, zeker niet in Europa en Azië. Als men zich al niet de verhalen van vorige generaties herinnert, dan wordt het beeld van de boze wolf wel levend gehouden in moderne cartoons, strips en (teken-)films.

Nieuwe ideeën en ervaringen met wolven worden daar tegenover gesteld. Zoölogen verblijven maandenlang in de nabijheid van een roedel en zij leggen het gedrag van wolven - vooral na 1960 - vast in onderzoeksrapporten. De kennis over wolven neemt weer toe, nu op een wetenschappelijk niveau, en de voorlichting via populaire lectuur moet dienen om de vele mensen te bereiken die geen andere wolven in levende lijve kennen dan die in de dierentuin. Deze onderzoekers werpen zich op als verdedigers van wolven; zij trachten het negatieve beeld van deze dieren te veranderen. Wolven zijn niet agressief, vallen mensen niet aan; het zijn sterke, gevoelige, intelligente dieren met een complex sociaal gedrag en duurzame familiebanden, aldus Mech (334, ook 4-8). In de natuur zijn zij nuttig doordat zij de populatie van prooidieren op peil houden. Dat is hun boodschap.⁸ Opvallend is dat wolvendeskundigen, hoewel zij vaak expliciet antropomorfismen als verouderd afwijzen (bijv. Frijlink 18-26), toch vaak zelf weer begrippen als vriendelijk en liefdevol gebruiken. Dit geldt het sterkst voor de meer geromantiseerde of populaire beschrijvingen (Mowat, Fox en Frijlink, die overigens zelf biologen zijn), maar ook voor het standaardwerk van Mech. Het blijft niet bij de beschrijving van uiterlijk gedrag zoals men dat aantreft bij ethologen die vogels, vissen en insecten bestuderen, maar men probeert zich soms in te leven in de situatie van wolven, ook al om de 'wolvenhaters' te bestrijden, en de taal draagt daar de sporen van. De antropologe Barbara Noske die zich doelbewust inleeft in dieren om de strikte scheiding tussen mensen en dieren op te heffen, steunt in haar beschrijving van wolven op de meest 'antropomorfe' beelden. Bijvoorbeeld: 'Wolven kunnen elkaar (...) heel toegenegen zijn. Mowat zag ze elkaar letterlijk omhelzen en zoenen met lange tong.'

⁸ Het boek van Rutter en Pimlott heeft tot motto: 'May men learn to appreciate their right (van wolven) to roam free in the wild places of the world.' Mech schrijft in zijn voorwoord: 'Their hate (van mensen tegenover wolven) must be out done by a love for the whole nature.'

(Mowat 44 bij Noske 199; zie ook Noske 1991)

Dit boek van Mowatt, *Never cry wolf*, had veel invloed. De auteur vertelt hoe hij als gouvernements-onderzoeker naar Alaska werd gestuurd om te bewijzen hoe moordzuchtig wolven waren zodat ze gedood konden worden, maar tot zijn niet geringe verbazing moest constateren dat wolven hem niets deden toen hij dicht bij een wolvenhol leefde. Hij geeft een heel indringende beschrijving van het wel en wee van een wolvenfamilie. Frijlink (199) zegt van dit boek: 'Hij vertelt ons een sprookje over de wolf eindeloos veel beter dan Roodkapje.' Het is mijns inziens echter geen beter sprookje, maar een ander sprookje. Elk passend bij de omstandigheden waarin het ontstond. De wolvendeskundige Mech (339, 340) noemt het boek sterk geromantiseerd.

In Canada organiseert men excursies naar natuureservaten waar wolven leven. Met behulp van bandopnamen stimuleert men wolven om te gaan huilen. Honderden mensen staan dan 's avonds naar het huilen der wolven te luisteren en zijn daarvan diep onder de indruk (Rutter en Pimlott 174-179; Dekker).

Deze nieuwe ideeën over wolven konden pas ontstaan toen wolven niet meer vrij voorkwamen in de door mensen dicht bevolkte gebieden van het Noordelijke halfrond, toen mensen zich alleen door het land konden begeven onbevreesd voor wolven, toen wolven als soort bijna waren uitgeroeid. Eertijds gevaarlijke dieren hadden hun dreiging verloren, zegt Goudsblom (63; ook Delort 269).

De veranderende houding tegenover wolven maakte deel uit van een veranderende houding tegenover dieren in het algemeen. Volgens Keith Thomas kwam die in de achttiende eeuw tot ontwikkeling onder de burgerij, een groep die in het dagelijks leven juist ver verwijderd was van dieren. Men ergerde zich aan mishandeling en onnodig doden van dieren en wenste dat dieren met respect werden behandeld. Het antropocentrisch wereldbeeld brokkelde af door modern wetenschappelijk onderzoek. Erkend werd dat dieren ook gevoel hebben en pijn ervaren. Sommige diersoorten ondervonden meer sympathie dan andere, maar dit positieve gevoel breidde zich ten langen leste toch ook uit tot wezens die eerder als onnut of zelfs schadelijk werden ervaren. In de loop van de negentiende eeuw werden de eerste wetten ter bescherming van dieren uitgevaardigd. Hoewel deze houding zich tot op de dag van vandaag voortzet en uitbreidt, gaat ze recentelijk samen met een andere ontwikkeling in de westerse samenleving waarbij dieren in toenemende mate mis-

bruikt worden in bio-industrie en laboratoria. Maar ook daartegen wordt verzet aangetekend (zie Noske 1988).

Sommigen gaan zo ver dat zij mensen niet boven dieren stellen, omdat mensen niet beter dan dieren zouden zijn. Ook pleitbezorgers van wolven zeggen dat wolven beschermd moeten worden, niet omdat ze mooi en intelligent zouden zijn, maar alléén omdat ze bestaan en een fundamenteel recht hebben te leven (Barry 63). Sommige auteurs en filmmakers trachten zich te verplaatsen in de wolf en te tonen wat het dier ondergaat. Lopez (167, 180) gaat zelfs zover dat hij de uitroeiing van wolven in Noord-Amerika in termen van pogrom en holocaust beschrijft (zie ook Thomas 302).

Er zijn streken waar prooidieren zich ongebreideld vermenigvuldigen. Hier worden mensen ingeschakeld om aantallen af te schieten. Wolvenbeschermers pleiten nu voor herintroductie van wolven in deze gebieden, omdat zij selectiever jagen dan mensen en meer recht hebben op de buit als voedsel dan moderne mensen, voor wie jacht slechts een sport is (Fox 1980: 106). Dit leidde tot enkele experimenten in Scandinavië om opnieuw een roedel wolven uit te zetten in de wilde natuur. De paniek sloeg weer toe en het experiment eindigde jammerlijk omdat bewoners er zelf toe overgingen wolven op te sporen en te doden (Bernard 82). In verschillende landen, waar wolven nog intensief worden vervolgd, ook van staatswege woedt een heftige discussie tussen wolvenbeschermers, veetelers en jagers.⁹

Conclusie

De stellingen 'wolven doden wel mensen' en 'wolven doden geen mensen' spreken elkaar niet tegen: zij behoren bij verschillende fasen in de ontwikkeling van de relatie tussen wolven en mensen. Het overwegend negatieve beeld van de boze wolf past bij die sterk expansieve menselijke samenleving waarin wolven uiteindelijk geen kant meer op konden en - in het nauw gedreven - soms reageerden met mensen als prooi te ervaren, zeker jonge kinderen die zich als zodanig gedroegen. Dit uit nood voortkomend gedrag van wolven was het onbedoelde gevolg van menselijk handelen. Mensen gevoed door angst en belemmerd door afnemende kennis van wolvengedrag

⁹ Bibikow (176 e.v.) noemt in 1988: Griekenland, Roemenië, Joegoslavië, Mongolië en de USSR.

reageerden hierop met het massaal doden van wolven.

Het positieve beeld van de goede wolf past bij de huidige samenleving waarbinnen zich geen wolven meer bevinden en waarin dieren bestuderende wetenschappen en bewegingen ter bescherming van dieren tot ontwikkeling zijn gekomen. Kennis over wolven neemt weer toe, vooral door veldwerk van ethologen en ecologen die wolvenroedels bestuderen in gebieden waar veel prooidieren maar vrijwel geen mensen zijn, wat doet denken aan een ver verleden toen wolven en mensen geen vijanden van elkaar waren en verhalen over goede wolven werden verteld.

En wat betreft 'Roodkapje': er bestaat in Nederland sinds kort een nieuwe versie voor kinderen, waarin Imme Dros de bekende gebeurtenissen beschrijft vanuit het perspectief van de wolf. Het dier is niet slecht, het verkeerde alleen maar in een moeilijke situatie. De wolf was de roedel die op weg was naar het Noorden kwijt geraakt. Graag wilde hij die inhalen maar hij had verschrikkelijke honger en zonder een goed maal kon hij niet aan de verre tocht beginnen. En toen kwam Roodkapje langs ... Het is nog wel niet het verhaal van de wolf die geen mensen doodt, waarnaar sommige wolven-biologen zo verlangen, maar het is wel een vertelling waaruit begrip spreekt voor de wolf.

Literatuur

Aesopus, *Alle fabels*. Amsterdam: De Driehoek. z.j..

Barry, Scott, *The kingdom of wolves*. New York: Putman, 1979.

Bernard, David & Daniel Dubois, *L'homme et le loup*. Paris: Berger-Levrault, 1981.

Bibikow, Dmitrij I., *Der Wolf* (vertaald uit het russisch). Wittenberg: Ziemsen, 1988.

Boccaccio, Giovanni, *Decamerone* (1470). Den Haag: Kruseman, 1968.

Clarke, C.H.D., The beast of Gévaudan, *Natural History* LXXX, (1971), 44-73.

Clerkx, Lily E., De werkelijkheid achter Roodkapje en de wolf, *Volkscultuur. Tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen* 6/4 (1989), 22-46.

Clerkx, Lily E., *En zij leefden nog lang en gelukkig. Familieleven in sprookjes. Een historisch-sociologische studie*. Amsterdam: Bert Bakker, 1992.

Dahles, Heidi, *Mannen in het groen. De wereld van de jacht in Nederland*. Nijmegen: SUN, 1990.

Dekker, Dick, Wolven in Canada, *Grasduinen*, nov. 1990.

Delort, Robert, *Les animaux ont une histoire*. Paris: Seuil, 1984.

Dros, Imme. *De wolf die tegen het water praatte*. z.p.: Moon Press, z.j.

- (1991?).
- Fontaine, Jean de la, *De fabels* (1654-1693), vert. J.L.L. ten Kate. Alphen a/d Rijn: ICOB, (herdruk) 1985.
- Fox, Michael W., *The soul of the wolf*. Boston: Little, Brown & Comp., 1980.
- Frijlink, Jan Hilco. *In het spoor van de wolf*. Naarden: Strenght, 1976.
- Goudsblom, Johan, The impact of the domestication of fire upon the balance of power between human groups and other animals, *Focaal* 13 (1980), 55-65.
- Grevé, Carl, Die geographische Verbreitung der jetzt lebenden Raubthiere, in: *Verhandlungen der Kaiserlichen Leopoldinisch-Carolinischen Deutschen Akademie der Naturforscher*. 63ster Band, 1895.
- Grimm, W. & J. Grimm, *Sprookjes voor kind en gezin*. Utrecht: De Haan, 1940.
- Hall, Roberta L. & Henry S. Sharp, *Wolf and man. Evolution in parallel*. New York: Academic Press, 1978.
- Harrington, F.H. & Paul C. Paquet (eds.), *Wolves of the world*. New Jersey: Noyes, 1982.
- Kahlo, Gerhard, *Die Wahrheit des Märchen*. Halle: Niemeyer, 1954.
- Krekelberg, Gerh., De laatste wolven in Limburg, in: *De Nedermaas* 1926.
- Lopez, Barry Holstun, *Of wolves and men*. New York: Scribner's Sons, 1978.
- Macleane, Charles, *De wolfskinderen. De ongelofelijke geschiedenis van Kamala en Amala, twee door wolven opgevoede meisjes in Bengalen*. (oorspr. Engels 1977) Utrecht: Spectrum, 1978.
- Mech, L. David, *The wolf: the ecology and behavior of an endangered species*. New York: The Natural History Press, 1970.
- Mowat, Farley, *Never cry wolf*. Boston: Little, Brown & Comp, 1963.
- Noske, Barbara, *Huilen met de wolven. Een interdisciplinaire benadering van de mens-dier relatie*. Amsterdam: Van Gennep, 1988.
- Noske, Barbara, Dieren als vergeten subjecten in de antropologie, *Antropologische verkenningen* 10-2 (1991), 1-8.
- Otten, Charlotte F. (ed.), *A lycanthropy reader. Werewolves in western culture*. Syracuse (New York): Syracuse University Press, 1986.
- Röhrich, Lutz, *Märchen und Wirklichkeit*. Wiesbaden: Steiner, 1956.
- Rutter, Russell J. & Douglas H. Pimlott, *The world of the wolf*. Philadelphia/New York: Lippincott, (1967), 1968 (2e druk).
- Summers, Montague, *The werewolf*. New York: Dutton, 1934.
- Thomas, Keith, *Man and the natural world. Changing attitudes in England 1500-1800*. London: Lang, 1983.
- Ullman, Manfred, *Das Gespräch mit dem Wolf*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1981.
- Verrips, Jojada, Enige reflecties over de maan, de (weer)wolf en het weer, *Etnofoor* II/1 (1989), 34-56.
- Walters, J., Wolven op de Kasselrij van Audenaerde, in: *Annalen van de Geschiedkundige kring van Oudenaarde*, (1908), 67-85.

(rectificatie)

Verantwoording van de illustraties bij het artikel *Wolven en mensen* van Lily E. Clerkx in AST 19-1.

- p. 70 Wolvin met jong. Foto in D. Bernard & D. Dubois, *L'homme et le loup*. Paris 1981, 38.
- p. 74 Wolven eten kariboe. Eskimo-tekening in B.H. Lopez, *Of wolves and men*. New York 1978, 85.
- p. 78 Wolf tegenover schapen. Tekening in een Middeleeuws Bestiarium, in Lopez, 217.
- p. 82 Wolven vallen bewoners van een Duits dorp aan. Houtgravure 1566, in Bernard & Dubois, 46.
- p. 86 Terugkeer van de wolvenjacht in Polen 1970. Foto in Bernard & Dubois, 29.
- p. 90 Wolvenonderzoeker Fox met door hem opgevoede wolf. Foto in M.W. Fox, *The soul of the wolf*. Boston 1980, 119.